

pronatalističke politike stanovništva

alena hajtlinger

Značenje pojma politika stanovništva je složeno i nezgrapno definisano. Različite vlade bave se svojim 'problemima stanovništva' i njihovim krajnjim posledicama sa različitim stepenom hitnosti. Čini se da je zajedničko racionalnosti koja je u pozadini svih politika stanovništva — uprkos nekih eugenističkih, nacionalističkih pa čak i rasističkih činilaca sadržanih u toj odluci — shvatanje da preduzete mere predstavljaju opšti odgovor na pretpostavljene buduće zahteve u pogledu radne snage. Od kraja 1960-ih, antinatalističke zamisli preovladale su u mnogim Zapadnim zemljama, uglavnom zato što se prirodni priraštaj stanovništva nije smatrao relevantnim za buduće zahteve u pogledu radne snage; u velikoj meri sadašnje zagovaranje kontrole stanovništva i nultog rasta javlja se kao odgovor na strah od nedostatka resursa nastao usled eksplozije stanovništva.

Suprotna tendencija može se sresti u zvaničnim krugovima u istočnoevropskim zemljama državnog socijalizma, koje su prihvatile pronatalističke politike. Ove se na različiti način odnose prema potrebama za radnom snagom — postoji strah da će doći do drastičnog nedostatka radne snage u budućnosti usled politike koja daje prednost kvantitativnom nad kvalitativnim razvojem radne snage, nemogućnosti da se radna snaga uvozi spolja i naznačenog pada stope priraštaja. Čehoslovačka je patila od hronične nestašice radne snage od kraja Drugog svetskog rata. U početku, domaćice koje su ranije bile nezaposlene obezbedivale su potrebnu rezervnu masu radne snage, ali je taj izvor sada praktično presušio. Zaposlenost žena dostigla je svoju gornju granicu i ne može se više širiti. Moguća alternativa, zapošljavanje strane radne snage, vrlo je ograničena — samo na radnu snagu iz SEV bloka. U ovom trenutku, Čehoslovačka poverava nekoliko razvojnih projekata, kao što su izgradnja puteva i fabrika, radnicima iz Poljske i Jugoslavije, ali ovo 'rešenje' teško da će biti trajno. Sa rastućim stepenom industrijalizacije, Poljska i Jugoslavija teško da će biti u stanju da daju svoj sadašnji višak radne snage još dugo. Upravo zato, ubrzani posleratni pad fertiliteta u Čehoslovačkoj posmatra se na tako alarmantan način.

U prvom posleratnoj deceniji, stopa priraštaja bila je relativno visoka, i stoga je poklanjano malo pažnje priraštaju stanovništva — naglasak na emancipaciji žena u smislu njihovog učešća u proizvodnji smatran je pitanjem veće društvene važnosti i značaja. Ipak, od 1952. stanje stanovništva počelo je da se pogoršava. To je bio rezultat uveliko povećanih mogućnosti za žene u sferi plaćene zaposlenosti, kao i ostalih politika koje su zagovarale nižu stopu priraštaja. To je uzrokovalo ubranu urbanizaciju, neadekvatan stambeni smestaj, nedovoljno ulaganje u robu široke potrošnje i usluge, niske plate i relativno besplatnu mogućnost pobačaja.

Većina žena u Čehoslovačkoj ograničava broj dece zbog materijalnih razloga. Kao i u drugim istočnoevropskim zemljama, većina čeških porodica živi u prenatrpanim stambenim uslovima i svako novo dete zauzima više prostora. Vlasti su bile svesne ovog problema već dugo ali nisu uspele da nađu rešenje. Na primer, dugoročni plan za period 1959-70. obuhvatio je mere za eliminisanje nedostatka stambenog prostora izgradnjom 1.200.000 novih stanova, ali je izgrađeno samo 981.000 (manje od 82 posto od cilja). Drugi plan za 1966-70. predvideo je 460.000 novih stambenih jedinica, ali je stvarno podignuto samo 429.000 (93 posto) (Steker, 1971:9). Čak i ovaj broj može biti precenjen, jer stanovi navedeni kao završeni nisu, u stvari, spremni za useljenje. Ipak, postoje pokazatelji da se smanjuje razlika između ponude i tražnje stanova. Od 1970., broj novih stambenih jedinica uveliko je porastao u poređenju sa prethodnim godinama. Treba napomenuti, takođe, da se vreme i energija potrošeni na pranje veša, pranje na ruke, peglanje, lečenje i kuvanje povećavaju sa brojem dece. Sa toliko zaposlenih žena, neadekvatnost službi za pomoć u domaćinstvu nije nimalo pomogla opadanju priraštaja. Dolazak drugog deteta, i skoro sigurno trećeg, pokazuje tendenciju da se odlaže beskonačno.

Međutim, glavni razlog čini se da je novac. U društvima državnog socijalizma, oba supružnika moraju imati posao ako žele da obezbede primeren životni standard, a deca često donose finansijske teškoće. Porodični dodaci, čak i kad su napredna, ne čine adekvatnu materijalnu naknadu za gubitak prihoda jednog supružnika, što je uvek žena. Briga o detetu takođe remeti ženu profesionalnu delatnost. Tako, stavljen pred izbor između karijere i deteta, veliki broj žena, što ne iznenađuje, odlučuje se za zaposlenje. Problem sa kojim se suočavaju zastupnici pronatalističke politike sastoji se stoga u nalaženju i primeni načina da se žene podstaknu na višestruko materinstvo. Ovo iziskuje intervenciju u dve široke oblasti: socijalna politika porodice (welfare) sa jedne strane, i prokreacija i fertilitet sa druge.

PORODIČNA SOCIJALA I PORODIČNE STIMULACIJE

Posle drugog svetskog rata, koaliciona vlada uvela je novi sistem porodičnih dodataka i poreskih olakšica. Čini se da pri tom demografski ciljevi nisu bili glavni razlog tih mera. Porodični dodaci i poreske olakšice izvorno su uvedeni u ime veće društvene pravde i jednakih mogućnosti kao i da bi učvrstile odgovornost države za socijalnu politiku porodice, posebno za porodice sa velikim brojem dece. To su razlozi zbog kojih su porodični dodaci (dečiji dodatak) porasli 1947. i 1951. pu-

tem značajne povišice i veće progresivnosti. Promene iz 1959. ciljale su jasno da pomognu velikim porodicama, osetnim povišicama za treće i svako kasnije dete. Manje cene robe široke potrošnje, uključujući tu i dečiju odeću i cipele, te iste godine, i uvođenje besplatnih udžbenika akademske godine 1960/61., takođe su imali za cilj da pomognu velikim porodicama.

1962., posle decenije tokom koje je stopa priraštaja opadala ubrzano, dvanaesti partijski kongres pokrenuo je mere pružanja plaćenog porodijskog odsustva do 18 meseci, određivanje minimalnih starosnih granica za penzionisanje žena u skladu sa brojem podignute dece, i uvođenje rabata na stanarinu u zavisnosti od broja dece u porodici. Kako stvari sada stoje, žene zaposlene najmanje 25 godina koje su podigle 5 i više dece imaju pravo na starosnu penziju u 53. godini života. Majke sa 2, 3 ili 4-ro dece koje su bile u radnom odnosu najmanje 25 godina mogu se penzionisati u 55. Žene bez dece stiču pravo na starosnu penziju u 57. a muškarci u 60. Materinstvo se stoga priznaje u stvarnim ekonomskim okvirima, ali su »koristi« i »pogodnosti« prilično male. Zapravo, na ideološkoj ravni, ove mere pojačavaju tradicionalna shvatanja koja ne razdvajaju rađanje od podizanja dece, i smatraju podizanje dece ženskim poslom.

Dvanaesti partijski kongres takođe je ustanovio i posebno telo za pitanja stanovništva. Državnu komisiju za stanovništvo. Njeni osnovni zadaci bili su sledeći:

1. da proceni razvoj demografskog stanja, da izvesti vladu i nadležna tela i da da preporuke za izmene politike;
2. da preduzme istraživanja svih problema u vezi sa demografskim razvojem, posebno uzajamni odnos između demografskih, privrednih, društvenih i zdravstvenih činilaca, da ispita razvoj pojedinačnih funkcija porodice i odnos između porodice i društva;
3. da pripremi i doprinese pripremi obrazovne i političke propagande o pitanjima vezanim za socijalističku porodicu i obrazovanje savernih roditelja;
4. da saraduje sa svim centralnim telima i svim društvenim organizacijama u razvoju obrazovnog programa za savesno roditeljstvo;
5. da prati i procenjuje svo zakonodavstvo iz ugla povećanja životnog standarda porodica sa decom tako da porodice sa velikim brojem dece dobiju prioritet;
6. da nadgleda rezultate zakona o pobačaju.

Obrazovanje za roditeljstvo bilo je, čini se, jedan od najvažnijih zadataka ovog tela. 1963., Državna komisija za stanovništvo pomogla je u pripremi serijala »Porodica i društvo«, koji je prikazan na čehoslovačkoj televiziji tokom proleća i leta 1963. Radio serija pod naslovom »Poverljivi razgovori«, emitovana u istom periodu, takođe je sledila posebna partijska uputstva za obrazovanje naroda, posebno mladih, za »pravilan« odnos prema pitanju roditeljstva.

Državna komisija za stanovništvo takođe je sprovela i jedan broj istraživanja društvenih aspekata ženske zaposlenosti, posebno u odnosu na nisku stopu priraštaja. Prema preporuci komisije, plaćeno porodijsko odsustvo kasnije je produženo sa 18 na 22 sedmice. Nova mera, neplaćeno porodijsko odsustvo tokom 1 godine posle porođaja, takođe je uvedena po preporuci ove komisije. To je značilo da čehoslovačka preduzeća koja zapošljavaju majke sa decom postaju obavezna da im zadrže radno mesto otvorenim tokom jedne godine ako majke odaberu da se staraju u svojim bebama u tom periodu.

Ipak, ove mere nisu postigle cilj — porast fertiliteta. Trinaesti partijski kongres imao je, stoga, sličan dnevni red kao i prethodni: mnogo pažnje poklonjeno je nepovoljnom demografskom razvoju. Usled toga, pogodnosti za materinstvo dalje su proširene: plaćeno porodijsko odsustvo produženo je sa 22 na 26 sedmice, a za neudate, udovice ili razvedene žene, ili za one iz drugog razloga samohrane majke, na 35 sedmica. Porodijsko odsustvo u trajanju do 35 sedmice takođe je dato ženama koje su rodile dvoje ili više dece odjednom.

Ironijom, 1968. je zabeležila najnižu posleratnu stopu priraštaja. Međutim, sledile su nove pronatalističke mere. 1970., neplaćeno porodijsko odsustvo produženo je za još jednu godinu, do detotovog drugog rođendana. U ovom trenutku, žene u Čehoslovačkoj imaju pravo na 3 godine neplaćenog porodijskog odsustva. Istraživanje sprovedeno 1969. pokazalo je da se 52 posto žena vratilo na posao odmah po isteku plaćenog odsustva a da je još 37 posto to učinilo posle jedne godine neplaćenog odsustva (Havelka, 1972:30). Tako više od polovine uzorka nije iskoristilo pogodnost odredbe o neplaćenom porodijskom odsustvu. To potvrđuje postojanje potrebe da oba roditelja zarađuju, ali takođe odslikava promenjen status žena u Čehoslovačkoj izvan kuće. Zaposlene žene vratile su se na posao da bi zadržale kvalifikaciju, i zato što im posao pruža zadovoljstvo.

Ipak, činilo bi se da je poslednja populaciona mera, porodijski dodaci (dečiji dodatak), stvorila izvor stvarnog porodičnog podstreka. Uvedena u julu 1970., obezbeđivala je mesečnu platu od 500 Kcs svim zaposlenim majkama na ime podizanja drugog deteta do njegovog prvog rođendana. Domaćice su mogle računati na ovu platu januara 1971., kada je trajanje povlastice produženo na 2 godine. Istovremeno, pomoć isplaćivana za sam porođaj udvostručena je — sa 1.000 Kcs na 2.000 Kcs.

Mada je 500 Kcs samo oko jedne trećine prosečne ženske mesečne plate, čini se da je ta suma zaista delovala kao podstrek. Nalazi istraživanja ukazuju da oko 90 posto majki koristi pogodnosti plate za materinstvo (dečjeg dodatka) u trajanju od 1 godine, a 75 posto tokom 2 godine (...) Kao i u slučaju neplaćenog porodijskog odsustva, majke sa višim stepenom obrazovanja manje su koristile ovu mogućnost od žena nižeg stepena obrazovanja i nižih prihoda. (Havelka, 1972a:42; Janečkova, 1976).

Na ideološkoj ravni, ova poslednja mera predstavlja priznavanje materinstva za društveno potrebnu i privrednu delatnost za koju treba plaćati naknadu. Pod pretpostavkom da održavanje stanovništva zahteva da značajan broj porodica ima 2 ili više dece, materinstvo je steklo novi »profesionalni« status. Održavanjem stepena reprodukcije, majke postaju mnogo korisnije društvu nego što se to tradicionalno priznavalo u socijalističkoj teoriji i praksi. Uprkos tome, politika koja ne uspe da napravi razliku između rađanja i podizanja dece iznova ojačava ideju da je podizanje dece kao i rađanje dece, posao za žene.

Junu 1971., Državna komisija za stanovništvo, koja je bila predlagatelj planu za dečji dodatak, postala je vladina komisija za stanovništvo. Takođe joj se promenio i sastav, tako da je promena imena bila više od puke formalnosti. Komisija prestaje da bude samo jedno od vladinih tela, i sada se sastoji od predstavnika iz različitih ministarstava i drugih državnih i dobrovoljnih organizacija. Sindikati, Socijalistički savez omladine, i što je najvažnije, Cehoslovački savet žena, su među zastupljenijima. Žene tako imaju barem formalne predstavnice koji mogu izraziti njihove poglede na pitanja vitalna za njihove pojedinačne živote kao žive oneih koje rađaju decu. Specijalizovani istraživači u različitim oblastima medicine i društvenih nauka takođe su bili uključeni.

Pri razgovori komisije kretali su se oko problema sličnih onima o kojima je javno raspravljano pre više od decenije: neadekvatnost javnih stambenih prostora, uključujući njihove visoke cene i dug rok isporuke; obrazovanje za roditeljstvo; pogodnosti brige o deci; stanovanje; i pobačaj. Obrazovanje za roditeljstvo kao da je bilo glavna tema razgovora. Prošireni list ove komisije, *Populacni zpravny* br. 4-5, 1972., objavio je nekoliko tekstova koji se bave ovim problemom. Uputstva Vladine komisije za stanovništvo po pitanju obrazovanja za roditeljstvo takođe su objavljena u tom broju.

Sredstvima masovnog opštenja dato je u zadatak da utiču na stavove javnosti prema deci u cilju izazivanja željenih demografskih promena. Mlade ljude, više od ostalih, trebalo je odvratiti od konzumerizma, i u tom cilju apelovano je na medije da naglase:

1. nezamenljivu vrednost dece u stvaranju punijeg i bogatijeg života;
2. duboke i stabilne moralne i emocionalne veze, uzajamnu ljubav i poštovanje među mladim muškarcima i ženama i među surružnicima;
3. nedostatke kojima su izloženi pojedinci i jedinice;
4. da je idealna porodica ona sa troje dece, što je veličina dovoljna da deca uspostave međusobnu interakciju, čime se podstiče njihov intelektualni razvoj;
5. značaj zdravstvenog obrazovanja za žene i opasnosti od pobačaja;
6. potrebu za stvarnom ravnopravnošću među polovima, npr. podjednaku podelu rada u okviru kućnih poslova;
7. poboljšanje životnog standarda, pomoću:
  - a. proširenja društvenih službi za brigu o deci;
  - b. bolje ponude dečjih proizvoda;
  - c. ograničavanja pripremanja hrane kod kuće, npr. širenjem mreže kantina i većom upotrebom gotove hrane;
  - d. veće proizvodnje aparata za domaćinstvo kojima se štedi na fizičkom radu;
  - e. poboljšanje radnih uslova za žene, npr. rad sa delom radnog vremena, kraće radno vreme, itd.;
  8. da će se uslovi života stalno poboljšavati za porodice sa decom;
  9. da bi nepovoljni demografski razvoj mogao otežati privredni razvoj a time i ozbiljno uticati na životni standard;

Prve četiri tačke potvrđuju postojanje potrošačke svesti kod većine stanovništva, posebno kod mladih. Većina mladih sklonija je sticanju potrošnih dobara, kao što su kola ili vikendice, nego zasnivanju porodica sa decom. Najrasprostranjenija veličina porodice je, izgleda, sa jednim ili dvoje dece. Ipak, demografi i privredni planeri tvrde da je taj proseki, 1,9 dece po porodici, potrebno povećati na 2,6 dece da bi se održao postojeći nivo stanovništva između 14 i 15 miliona. Tako, cilj postaje tipična porodica sa dvoje ili troje dece, to jest, od velikog broja mladih parova traži se da imaju troje i više dece da bi se dostigla ova željena brojka (Havelka, 1972a:35). Dok je 1950. 16 posto sve živo rođene dece bilo treće dete, već 1970. ovaj broj pao je na 11,5 posto. 1973. bilo je manje porodica sa samo jednim detetom, više porodica sa dvoje dece, ali je učešće porodica sa troje i više dece ostalo konstantno. Pored toga, bilo je manje porodica sa većim brojem dece od ovoga.

Tako se čini da podsticanje nije dovoljno; uz to su potrebne neke fiskalne mere. Januara 1973., mesečni porodični dodaci ponovo su povećani. Ostali su isti za porodice sa jednim detetom (90 Kcs), ali su za dvoje dece porasli sa 330 Kcs na 430 Kcs. Za troje dece, povećanje je iznosilo sa 680 Kcs na 880 Kcs, dok je za četvoro i više dece to bilo sa 1.030 Kcs na 1.280 Kcs. Ovi iznosi predstavljaju značajan priliv porodičnim prihodima, posebno povećanja za treće i četvrto dete. April 1973. doneo je uvođenje novog plana kreditiranja uz vrlo male kamatne stope kako bi se mladim bračnim parovima do 30 godina starosti pomoglo da steknu ili nameste stan. Vrednost kredita je do 30.000 Kcs, i treba da se otplati u roku od 10 godina. Za porođeno dete posle potpisivanja ugovora o kreditu, koje preživi do svog prvog rođendana, otpisuje se iznos od 2.000 Kcs od kredita, a za svako sledeće dete 4.000 Kcs (Pelikan, 1973.). To je još jedna efikasna stimulacija. Vlada time pokušava da usmeri tražnju mladih parova sa kola prema deci, i čini se da ova strategija daje željeni rezultat — porast nataliteta.

Od 1970. osetno je porasla stopa priraštaja (vidi tabelu 17. 1). Međutim, dok su mere za stimulaciju porodice bile značajne, ovaj relativno ubrzani porast delom je bio posledica pogodnijeg demografskog sastava: mnoge žene rođene u posleratnom »baby boomu« sada su dorasle da postanu majke. Procenjuje se da je ovaj činilac zaslužan za 20 posto skorašnjeg porasta priraštaja (Matej Lucan, predsednik Državne komisije za stanovništvo, u intervjuu obravljenom u *Deti a My* (Deca i mij br. 4, decembar 1974.). Dodatni činilac, kojem je teško proceniti stvarni uticaj, bila je i stroža primena odredbi zakona o pobačaju.

POBAČAJ I KONTRACEPCIJA

Političke planiranja porodice nisu samo najrasprostranjenija tema razgovora, već su takođe najprotivrečniji aspekt svake politike stanovništva. To ne iznenađuje jer, u odsustvu imigracije, fertilitet je glavni činilac povećanja stanovništva. U poređenju sa razvijenim industrijskim zemljama Zapada, moderni metodi za kontracepciju tek su relativno nedavno postali dostupni u Srednjoj i Istočnoj Evropi. Posle Drugog svetskog rata, Cehoslovačka je nasledila mrežu dobrovoljnih, predbračnih, eugeničkih savetovališta. Međutim, ranih 1950-ih ova su bila ukinuta bez zamene nekim drugim tipom ustanova. Ova promena nastala je u velikoj meri usled preovlađujuće staljinističke ideologije, koja nije priznavala genetiku, i stoga je smatrala takve centre potrebnim. Krajem 1950-ih i početkom 1960-ih, uspostavljena su nova predbračna savetovališta, ali bila su malobrojna i relativno neaktivna. Pored toga, obaveštenja o planiranju porodice nisu bila obuhvaćena kao deo njihove delatnosti. Saveti u vezi sa kontraceptivnim sredstvima bili su ograničeni samo na žene na pobačaj (pomalo prekasno za takvu vrstu saveta) jer su se mogli dobiti samo na ginekološkim odeljenjima u bolnicama. Istraživanje krajem 1950-ih na temu problema vezanih za brak, kontracepciju i pobačaj potvrdilo je da je širenje obaveštenja o dostupnosti i ceni kontracepcije bilo potpuno neadekvatno (srb, 1961.).

Junu 1964., Ministarstvo zdravlja organizovalo je posebnu konferenciju o kontracepciji koja je preporučila kako oralne tako i mehaničke oblike kontracepcije. 1966., ovo ministarstvo dalo je saglasnost za proizvodnju i široku raspodelu IUD-a zvanog 'DANA'. Pored toga što je devojčako ime, inicijal DANA-e znače ujedno »Dobra i bezopasna kontracepcija« (*Dobra a neskodna antikocepcce*). Tvrdi se da je efikasnost DANA-e između 94 i 97 posto. Oralno kontraceptivno sredstvo češke proizvodnje, *Antigest*, pojavilo se u prodaji 1966. Ipak, bilo je skupo i ponuda je bila ograničena, tako da se uglavnom prepisivalo ženama sa više od dvoje dece ili onima koje su već imale pobačaj (Dvorak, 1966.). Tako stanje se sada menja — poslednjih nekoliko godina, upotreba oralnih sredstava za kontracepciju proširila se na druge sektore ženskog stanovništva, čak i na mlade neudate žene. Međutim, 1969. godine došlo je do nestašice pilule, a o drugoj nestašici saznanala sam tokom svoje posete Pragu decembra 1974. Pilule koje su nedavno uvezene iz Jugoslavije (gde se proizvode po licenci iz SAD) donekle su olakšale stanje — iako ovo može biti kratkotrajno, s obzirom da ih vlada smatra preskupim i planira da prekine sa uvozom.

Na taj način, uglavnom, samo pilule proizvedene u Češkoj (koje izazivaju veći broj neželjenih efekata od onih proizvedenih na Zapadu) i unutarmaterična sredstva dostupni su u Cehoslovačkoj. Uz to, čini se da je javnost uopšte još uvek slabo obaveštena o kontracepciji. Procenjeno je da samo 6 posto žena u dobu fertiliteta koristi moderne oblike kontracepcije. *Coitus interruptus* je, prema tome, još uvek najšire korišćeni metod (Zelenkova, 1970:41) Istraživanje koje je sprovela Državna komisija za stanovništvo tokom 1960-ih o seksualnom životu mladih bračnih parova pokazalo je da više od četvrtine muškaraca i polovina žena u uzroku smatra svoje seksualno obrazovanje nepostojećim ili nedovoljnim. Knjige, više nego porodica ili škola, pokazale su se kao glavni izvor obaveštenja. Uopšteno govoreći, ispitanici nisu posedovali znanje o kontracepciji; većina žena zavisila je od odgovornosti, iskustva i veštine svojih partnera, kako pre tako i posle braka (Prokopec, 1966.).

Sve do 1972. ministarstvo obrazovanja nije objavilo da konačno radi na sveobuhvatnom novom programu 'obrazovanja za roditeljstvo', koji bi obuhvatio i seksualno obrazovanje. Do tada, seksualno obrazovanje u školama sastojalo se od jednog jedinog predavanja 14-o godišnjacima u osmom razredu, koje je držao školski lekar i to odvojeno za dečake i devojčice. Postojao je tužan nedostatak odgovarajuće literature o ovoj temi za decu i omladinu, pa čak i za roditelje. Istovremeno, rastao je broj učenika u drugom stanju dok su mladi i njihovi roditelji redovno oštro kritikovani u medijima zbog svoje 'neodgovornosti' i 'lakog morala'. To stanje se sada menja i obaveštenja o planiranju porodice postaju dostupnija nego u Sovjetskom savezu.

Pa ipak, Cehoslovačka, kao i ostatak Srednje i Istočne Evrope, ima relativno dugu istoriju društveno prihvatljivog ilegalnog i legalnog pobačaja. U celini, ne smatra se ni grešnim ni nedostojnim prekinuti neželjenu trudnoću. Pobačaji u bolnicama bili su dozvoljeni još 1920., ali je 1936. novo tumačenje relativno liberalnog zakona ograničilo pobačaj na slučajeve gde trudnoća ili porođaj neposredno ugrožavaju život žene. Na taj način, do 1959., svaki oblik pojedinačno izvedenog pobačaja predstavljao je krivično delo (što je još uvek slučaj u Zapadnoj Nemačkoj). 1954., smanjen je broj ograničenja pobačaja, ali je potpuno zakonodavstvo došlo tek krajem 1957, sledeći primer Sovjetskog saveza iz 1955.

Stepen do kojeg je žena imala legalno pravo da odredi sudbinu svoje trudnoće različito se tumači u različitim zemljama državnog socijalizma. Samo u Sovjetskom savezu i DR Nemačkoj pobačaj se radi na zahtev tokom prvih 3 meseca trudnoće, pod uslovom da žena nije imala prethodno pobačaj tokom 12 meseci. U Cehoslovačkoj, svaka žena koja traži pobačaj mora prvo da se javi posebnoj komisiji za pobačaj u mestu stanovanja, i ova odlučuje o njenom zahtevu. Te komisije se sastoje od lekara, izabranih članova lokalnih nacionalnih komiteta, predstavnika Komisije za stanovništvo, sindikata i Saveta žena. Lokalne komisije za pobačaj često su vrlo birokratske u radu — iako se može dogoditi da propisani period od 12 meseci istekne pre donošenja bilo kakvog reše-

nja. One takođe često odbijaju da prihvate odgovornost i upućuju podnosioca zahteva na višu instancu, produžujući tako proceduru. Često morališu a ponekad čak zauzimaju i kritički stav. »Malo je članova ove komisije koji shvataju«, pisala je majka petoro dece jednom časopisu, »šta jednoj osetljivoj majci sa ljudskim osećanjima znači da sedi pred njima kao na stubu srama«. Druga je ovaako opisala svoja osećanja »Sama operacija nije mi predstavljala neku posebnu teškoću, ali pri svakoj pomisli na komisiju (a posebno na jednu ženu člana komisije) ispunjava me panika i ne mogu da se nateram da spavam sa mužem« (Hajkova i Tuckova 1965; Scott, 1974:145).

Drugi kritičari ovog postupka isticali su da on podstiče hipokriziju. S obzirom da tvrdnja o začecu van braka može ubrzati saslušanje pred komisijom, ona zajedno sa mužem izmisli ljubavnika. Komisija, mada može posumnjati u verodostojnost priče, ipak mora da je prihvati. Takav postupak ujedno stimuliše neodgovornost muškaraca. Žena je ta koja odlučuje da li će roditi dete. Ona se prijavljuje; ona mora ići pred komisiju za prekid trudnoće; ona je ta kojoj se dele moralističke pridike, ona je izložena pritisku da treba da ima decu, njoj se prebacuje što se uvalila u »neprilike«; i ona je ta koja plaća za pobačaj. Muškarac ne mora da »brine« ni o začecu ni o njegovim posledicama, s obzirom da je sva odgovornost za budućnost nerođenog deteta svaljena na ženu (Scott, 1974:145).

Ipak, u celini, stav komisije prema odobrenim pobačajima bio je permissivan, posebno kad je trudnica insistirala na svom zahtevu. Ova popustljiva praksa odrazila se na visoku stopu pobačaja i visok koeficijent odnosa pobačaja i porođaja.

Pobačaji u Čehoslovačkoj mogu se vršiti iz zdravstvenih kao i drugih razloga. Ovi uključuju poodmaklu životnu dob žene, porodicu od najmanje 3 člana, gubitak ili invalidnost supruga, razvod braka, finansijske teškoće nastale usled broja dece, neudati status, neodgovarajuće stambene uslove, silovanje itd. Samo 20 posto pobačaja vrši se iz zdravstvenih razloga. Ostalih 80 posto odobrava se iz društvenih razloga. 1970., najčešći društveni razlozi bili su: troje ili više dece (18 posto), neudat status (16 posto) i neodgovarajući stambeni uslovi (18 posto). U

sumnja da je veliki broj »spontanih« pobačaja u bolničkim dosijeima u stvari izazvan od samih pacijentkinja, jer — kad god bi komisija zauzela strožiji stav, osetno bi rastao broj zabeleženih »spontanih« pobačaja da bi opet opao kad bi komisija zauzela popustljiviji stav (Scott, 1974 : 147 — 48).

Češki demografi procenjuju da pobačaj i njegove posledice pokrivaju 30—35 posto godišnjeg pada stope priraštaja stanovništva (Havelka, 1972a : 34). Međutim, kako je stopa priraštaja počela da opada već 1952., to jest, između 5 i 7 godina pre pune legalizacije pobačaja, za nepovoljno demografsko stanje ne može se okriviti samo pobačaj. Sa druge strane, liberalizacija zakona o pobačaju svakako je bitno doprinela padu stope priraštaja, s obzirom da je fertilitet počeo da opada brže posle legalizacije pobačaja.

Razlozi koje navode žene koje su tražile pobačaj pokazuju da su ekonomski činioci najznačajniji za objašnjenje ovako visoke učestanosti. Nalazi jednog istraživanja javnog mnjenja o postupku pri pobačaju pokazuju da su poboljšanje društvenih i ekonomskih uslova (91 posto), bolje poznavanje kontracepcije (70 posto), poboljšanje seksualnog morala i odgovornosti (61 posto) i bolje obrazovanje roditelja činioci koji bi umanjili visoku stopu pobačaja (Vanek, 1971:294). Samo je 16 posto ispitanika u uzorku smatralo da su postojeće znanje i dostupnost kontracepcije adekvatni. Ipak, sa povećanjem pomenutog znanja i dostupnosti, malo je verovatno da će stopa pobačaja ponovo rasti — od 1969. ona je neprekidno opadala.

Dugoročne posledice različitih pronatalističkih mera teško se mogu proceniti, s obzirom da postoje snage koje deluju u suprotnom pravcu. Sa jedne strane, imamo finansijske stimulacije i propagandu koji veličaju ženskost i materinstvo. Proslave Međunarodnog dana žena 8. marta tipične su po izlivu oduševljenja u prilog »velikog i plemenitog posla« koji žene obavljaju kao majke—radnice—građani; popularna štampa objavljuje tekstove o nagradama za »majke heroine« ili sugerise kako biti ženstvena i oslobođena u isto vreme. Sredstva masovnog opštenja se pitaju kako žene uspevaju da urade toliko stvari, ali, upušteno govoreći, prihvataju da tako treba da bude. U nedostatku aktivne, izvor-

spomen na t. eliota

petar opačić

L. Paljetku

S godinom smrti nastupa rođenje. Tvoj je život dolje. Visoravan. Obrastao grobljima, mramorna ploča, u Katedrali, mimo mosta, mogući otkučaj vremena; još dugo, prebačen, zbog nerazumijevanja, u kartoteku umornog ljudstva, okrećeš Globus, bez ugodnih riječi, u prvobitni svijet drozda; on, u okretu, kasni, hvata se kovčega, putne isprave, kočija. Pucne jezikom, okreće put Istoka. Možda će drugi žeti ka i on od Pounda — il miglior fabbro — ovi naši, umukli, u skrovištu, bez olakšanja, čekaju Drugog spasioca. Susjedni usud, strani

milos bajic

poljubac, bez proturječja, zakopani Londonom, Euston Roadom, duhanom praznih ulica. Idu. Otežalih cipela, izlaze iz govornica; po asfaltu, u mrtvom mesu, zakrpljenih duša, kidaju oglase, feudalnu državu čiste posluge, zlatninu, zadah truleži, špirit i škripu vrata. Dugo je čekanje, sporo izrasta. Na kraju, on se ne žali, sve izmiče. Izmiče Povijest, izmiču teško pripremljeni temelji, kupole izmiču, izmiču dani, godine življenja; olupine među olupinama, izmiče sve. A smrt, izmakla, Luciferom krađe od Prometeja — oni, navedeni na krađu, grizu usne, čekaju... rulet ne bira. Htjeli bi za života sračunatu budućnost — pali do kraja, pušu u ogledalu, pomnoženi po sjećanju, upadaju jedni drugima u usta — okradeni, i dalje krađu; na javnoj strani uhođanog ritma. Opsjene, statistika na listi razočaranja, nagradeni vječnošću, poslodavcem koji nikada ne isplaćuje zvanične žalbe vožnje na kronometar — pretvoreni za čas u trenutak ideoloških pobjeda. O kome se radi, znamo samo ti i ja — opisna studija.

Pragu ovaj redosled bio je obrnut: 33 posto zahteva za pobačaj temeljilo se na neudatom statusu, a 16 posto je podneseno zbog neodgovarajućih uslova stanovanja i velikog broja dece (Havelka, 1972a : 34; Vanek 1971 : 291).

Relativna stagnacija, čak i pad broja pobačaja izvršenih na lični zahtev, nastao u periodu 1963—65., uglavnom je bio posledica novog, strožeg zakona o pobačaju donesenog decembra 1962. Pobačaj, koji je do tada bio besplatan, sada se naplaćivao po ceni od 200 do 800 Kcs. Društveno-ekonomske mere za proširenje porodice pokrenute na dvanaestom kongresu Partije verovatno su takođe doprinele smanjenju stope pobačaja. Početkom 1970-ih, od komisija za pobačaje zvanično je traženo da hitno ograniče broj pozitivnih rešenja na zahteve za pobačaj iz društvenih razloga, tako da je manji broj žena bio u mogućnosti da prekine trudnoću. Nedavno uvedene stimulacije za »materinstvo« takođe su tu igrale ulogu, zajedno sa većom upotrebom modernih oblika kontracepcije.

Poslednji restriktivni i nepovoljan zvanični stav prema pobačaju treba jasno sagledati u okviru opadajuće stope priraštaja. 1967. godine izvršen je 96.241 pobačaj na lični zahtev, tako da je bilo 44 pobačaja na 100 novorođene dece. Tako, uz nizak stepen nataliteta, i strahovanje koje on donosi, relativno visoka stopa pobačaja predstavlja dodatni gubitak stanovništva. Pored toga, pobačaj često donosi neželjene posledice.

Kada je Čehoslovačka uvela legalne pobačaje, uvela je i zakonom propisan period od jednogodišnjeg praćenja zdravstvenog stanja pacijentkinja. Rezultati su bili zapanjujući — 25 posto pacijentkinja imalo je hronične bolesti upale koje su vodile neplodnosti ili vanmateričnoj trudnoći, dok je 5—10 posto patilo od bolesti grlića materice. Uz to, relativno visok stepen javljanja kasnijih teškoća postao je vidljiv tek kad su žene posle jednog ili više pobačaja odlučivale da rode dete ili zaista zatrudne. To javljanje bilo je znatno veće među mladim ženama i među onima koje su prekinule prvu trudnoću. Pregled 5.000 pobačaja u Čehoslovačkoj pokazao je da je 17 posto žena koje su posećivale klinike za fertilitet imalo u svojim dosijeima izvršen legalni pobačaj, dok je 53 posto imalo »spontani« pobačaj sa pratećim upalama. Zapravo postoji

ne organizacije, u kojoj bi problemi svakodnevnog života zajednički svim ženama mogli da se artikuliraju i suprotstave, svaka žena suočava se pojedinačno sa svojim problemima. To samozadovoljstvo medija pojačava u svesti žena osećnje da je status quo ujedno pravilan i potreban. Popularna štampa i obrazovni sistem uveravaju ženu da svako vrednuje ženstvenost i majčinstvo više od svih ostalih osobina (Holt 1976a).

Ne odbacujući činioce koji deluju u tom pravcu, po mom mišljenju, snažniji su činioci koji deluju u suprotnom pravcu. Na strogo ekonomskoj ravni, privreda nije mogla da izađe na kraj sa masovnim egzodusom (polovine svoje radne snage, čak i ako bi žene ostale da osiguravaju veće izvore radne snage u budućnosti. Takođe je moguće da će Čehoslovačka ustanoviti da je cena plaćanja porodijskih dodataka i podržavanja velikih porodica previsoka i da je u sukobu sa drugim prioritetima, posebno sa ulaganjem u industriju potrošnih dobara. Ipak, najvažniji činilac u datom stanju treba tražiti u značajnim promenama koje su se odigrale u položaju žene tokom državno-socijalističkog preobražaja.

Visok procenat žena prišao je radno-aktivnom stanovništvu, što je uzrokovalo značajnu promenu u strukturi i načinu porodičnog života. Povećani broj žena sa višim i visokim obrazovanjem i profesionalnim zaposlenjem, rade samo zato da bi radile, i kao da ne žele da žrtvuju svoje karijere u interesu podizanja većeg broja dece. Osnovni problem sa kojim su suočene majke sa malom decom u Čehoslovačkoj je pitanje gde ostaviti decu u radno vreme po isteku porodijskog odsustva. Planovi sačinjeni 1971. nisu predvideli takvu »eksploziju stanovništva« i shodno tome nisu dovoljno proširili mrežu predškolskih ustanova. Nedostatak ove vrste pogodnosti će nesumnjivo delovati protiv više stope fertiliteta. Zbog toga, sasvim je verovatno da će priraštaj ponovo opasti kada starosni sastav stanovništva postane manje povoljan (to jest, sa manjim brojem žena u porodijskom životnom dobu). Ženska nespremnost da radaju i podižu veći broj dece tada će naterati vladu da promeni svoju politiku i potraži druga rešenja za svoje privredne probleme.

Sa engleskog: Slobodan Cicmil